

Tarihçi Kitabevi Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakoğlu

Düzeltili: Hadiye Yılmaz

Kapak tasarımı: Kolektif Atölye

Sayfa tasarımı: Güler Kızılelma

Birinci baskı: Ekim 2011, İstanbul

Boyutlar: 13.5 x 21 cm

Sayfa sayısı: 500

ISBN: 978-605-4534-04-3

Baskı ve cilt: Kitap Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Davutpaşa Caddesi No: 123 Kat: 1

Topkapı / ZEYTİNBURNU-İSTANBUL

+90 (212) 482 99 10

Sertifika no: 16053

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Tarihçi Kitabevi
www.tarihcikitabevi.com

Moda Caddesi No: 104/A Moda / KADIKÖY-İSTANBUL

Tel: 0216 418 68 86

GSM: 0530 370 74 11

E-posta: info@tarihcikitabevi.com

TARİH NASIL YAZILIR?

Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji

Editör:

AHMET ŞİMŞEK

Tarihçi
Kitabevi

5. BÖLÜM

TARİHİN KAYNAKLARI

Fatma ACUN*

Tarih, geçmişe dair kaynakların belli metotlarla çalışılarak bilgi üretilmesi faaliyeti olarak tanımlandığında kaynaklar da geçmişe dair izleri muhafaza eden materyaller şeklinde tanımlanabilir. O halde tarihçinin yaptığı iş, en sade ifadeyle, geçmişe dair izleri muhafaza eden bu kaynaklardan yararlanarak bilgi üretmektir.

Tarihte olaylar yaşanırken çevresinde bir dizi iz bırakır. İşte, bu izlerin bırakıldığı nesnelere tarihin kaynaklarıdır. Tarihsel bilgi üretirken, kaynaklarda bırakılan izler canlandırılarak, tarih yeniden inşa edilir. Bu yeniden inşa sürecinin geçmişte yaşanan olayları temsil etmesi veya büyük ölçüde benzemesi, olayların teferruatlı kayıtlarının tutulmasıyla ve bu kayıtların iyi muhafaza edilmesiyle mümkün olur. Bu bağlamda tarihi kaynaklar arasına, geçmişte olaylar yaşanırken üzerine olayın izlerini bıraktığı veya olayın kayıtlarının tutulduğu her türlü materyal dahil edilebilir. Bu manada kaynağın en önemli niteliği, geçmiş olaylara dair doğrudan veri/malumat içermesidir. Kaynak materyalin türü, olayın gerçekleştiği döneme ve kültüre göre yazılı, sözlü veya görsel nitelikte olabilir. Örneğin, yazının icadından önceki döneme ait görsel kaynaklar (üç boyutlu)

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, facun@hacettepe.edu.tr

mevcut iken, ileriki dönemlerde yazılı materyaller çoğunluktadır. 19. yüzyıl sonrasından günümüze doğru geldikçe, teknolojinin de gelişmesiyle, görsel ve sözel kaynaklar giderek ağırlık kazanır.

Geçmiş döneme ait yazılı belgelerin dili, günümüz tarih araştırmacısı için çoğu zaman anlaşılması güç ve tuzaklarla doludur. Bu sebeple, tarihsel kaynakların, özellikle de uzak geçmişe ait kaynakların çözümlenmesi ve günümüz dilinde anlaşılır hale getirilmesi, ayrı bir uzmanlık alanını oluşturur. Tarihçi, çalıştığı dönemin, uzmanlık alanlarına hâkim, dönemle ilgili yazılı kaynakları çözümlenme ve günümüz okuyucusuna anlaşılır halde sunma becerisine sahip olmalıdır. Tarihinin, çalıştığı döneme ilişkin yazılı belgeleri okuma ve anlamlandırma konusunda bütünüyle başkalarının uzmanlığından istifade etmesi, hoş karşılanan bir durum değildir. Diğer yandan, kaynakların ihtiva ettiği bilginin değerlendirilmesi ve tarihi gerçekliği bağlamında değerlendirilmesi de, bilgi ve beceri gerektiren durumdur. Tarihçi ancak, çalıştığı dönemin geneline dair bilgisi ve olaylara geniş açıdan bakan perspektifiyle bunun üstesinden gelebilir. Bunu yaparken de, tek bir bakış açısının yeterli olmadığını, çeşitli açılardan bakmanın gerekliliğini mutlaka göz önünde bulundurmalıdır.

Tarih araştırmasında ve tarih yazıcılığında esas unsuru tarihsel kaynaklar teşkil eder. Tarihsel bilgi üretmeyi hedefleyen tarih araştırmacı ve tarihin nasıl çalışıldığı ve çağlar boyunca nasıl aktarıldığı ile ilgilenen tarih yazıcılığı, kaynak materyalleri kullanır. Bunu yaparken de, kaynakların oluşumu, orijinalliği ve güvenilirliği gibi noktaları öncelikle göz önünde bulundurur. Diğer bir ifadeyle, hem tarih araştırmacısı, hem de tarih yazıcısı, kaynağın içeriğini olduğu

gibi almak yerine, onu belirli bir bağlama yerleştirir. Bu, kaynağın oluşumundaki faktörlerin araştırılması ve kaynağın niteliğinin belirlenmesi, yani kullanılacak kaynak materyalin sorgulanması anlamına gelir. Tarihi kaynakların bu şekilde sorgulanarak ve üretildiği bağlama oturtularak değerlendirilmesi, tarihi olayların yeniden inşasını da kolaylaştırır.

Tarihsel olaylar cereyan ederken, iki türlü veri oluşur. İlkinde, veriler tabii olarak oluşur: Olay cereyan ederken, fiziki çevrede izler meydana gelir. Tarihçi bu izleri takip ederek olayı yeniden inşa etmeye çalışır. Örneğin, yakın bir dönemde meydana gelen bir savaşta evler, köprüler yıkılmış, çevrede tahribat oluşmuştur. Tarihçi bunları inceleyerek savaşın boyutları ve bıraktığı tahribat hakkında fikir edinmeye çalışır. Savaş sonunda anlaşma imzalanır. Tarihçi bu anlaşmayı inceleyerek, savaşın ulusal ve uluslararası neticelerini tespit etmeye çalışır. Veya geçmişte bir medeniyet zirvede iken, mimarisi ve sanatı gelişmiştir. Tarihçi bunları inceleyerek, o medeniyetin ulaştığı zirveyi tespit etmeye çalışır.

İkincisinde ise, veriler bilinçli olarak oluşturulur: Olaylar cereyan ederken ya da hemen sonrasında kayıtlar tutulur. Bunlar çoğunlukla resmi kayıtlardır. Şahısların da tuttuğu özel kayıtlar mevcuttur. Tabii olarak oluşan ve bilinçli olarak oluşturulan bu materyaller, tarih araştırmasının âdeti laboratuvar ortamını teşkil eder. Tarihsel olaylar cereyan ederken iki şekilde oluşan bu materyaller, döneminde tutulan, orijinal veya birinci elden kaynaklar olarak adlandırılır. Olayın katılımcıları tarafından daha sonra tutulan kayıtlar da birinci elden kaynaklar arasına dahil edilir. Katılımcı veya gözlemcinin bireysel bakış açısını yansıtan hatıralar, bu tür kaynakların en güzel örneğidir. Birinci el-

den kaynaklar tarihçilerce daha meşru ve daha güvenilir kayıtlar olarak görülür. Bunlar araştırmacıya, tarihsel bir olay veya dönem esnasında gerçekte ne olduğuna dair doğrudan bilgi verebilir.

Orijinal kaynaklardan derlenen kayıtlar ise, ikinci elden kaynaklar olarak nitelendirilir. İkinci elden kaynaklar, birinci elden, orijinal kaynaklarla aynı değer ve güvenilirliğe sahip olarak görülmez. Çünkü olayları aktarma esnasında kayıplar veya hatalar meydana gelmiş olabilir. Bir örnek verilecek olursa, trafik kazası esnasında trafik memurunun tuttuğu kayıtlar kazaya dair birinci elden, orijinal kaynaktır. Ertesi gün bu kazayla ilgili gazetede çıkan haber ise, ikinci elden kaynaktır.

Kaynak Tasnifi: Birinci El mi Yoksa İkinci El mi?

Tarihin akademik bir disiplin olarak çalışılmasında birinci elden kaynaklar esastır. Birinci elden kaynaklar, üzerinde çalışılan döneme, şahsa ve olaya en yakın kaynaklardır. İlgili dönemde olay cereyan ederken tutulan belgeler veya diğer tür kayıtlar, söz konusu dönem ve olay hakkında orijinal bilgi kaynağını teşkil eder. Birinci elden kaynaklar, bunlar üzerine yorum ve değerlendirme yapan, onları zikreden ikinci elden kaynaklardan farklıdır. İkisinin arasındaki fark, geçmiş dönemler için daha belirgin ve kesindir. Fakat yakın dönem tarihi söz konusu olduğunda bu belirginlik ve kesinlik azalır. Hatta kullanıma bağlı olarak kaybolabilir. Neticede, çalışılan konuya ve tarihsel bağlama göre, bir kaynağın birinci el veya ikinci el olduğuna karar verilir.

Tarihçi, ideal olarak ve öncelikli olarak, döneminde ve ilgili şahıslar tarafından tutulan birinci elden kaynakları değerlendirir. Ancak, kayıtların tamamı tarihçinin yaşadığı dö-

neme ulaşmamış, imha edilmiş veya araştırmaya kapalı olabilir. Bazı durumlarda ise, ilgili olay ve şahsa dair kayıtlar, on yıllar veya yüz yıllar sonra yazılmış olabilir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair ilk kaynaklar yüz yıldan daha fazla zaman sonrasına aittir. Yakın dönem için söz konusu olduğunda, politikacılar hatıralarını emekli olduktan sonra yazmak isterler. Her iki durumda, birinci elden kaynaklarla ilgili potansiyel sıkıntılar mevcuttur.

Birinci elden kaynaklar, özellikle de yeni keşfedilmiş olanlar, tarih araştırmacısına yeni sorular sorma ve tarihsel problemlere yeni çözümler bulma konusunda yeni perspektifler sunar. Hem uzak hem de yakın dönem tarihi üzerine yapılan çalışmalar, yoğun arşiv malzemesi kullanımına dayanır. Eğer akademik bir çalışma sadece ikinci elden kaynaklara dayanılarak yapılmış ise bu, orijinal araştırmanın yapılmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla, pek ciddiye alınmaz.

Birinci elden kaynakların, özellikle de 20. yüzyıldan önceki dönemlere ait olanlarının, pek çok görünen veya görünmeyen sınırlamaları mevcuttur. Öncelikle, birinci elden kaynaklar genellikle parça parçadır, karmaşıktır ve tahlil edilmesi ve yorumlanması güçtür. Terminolojiye dair sorunlar bunların başında gelir. Bilinen bir terimin eski dönemlerde farklı manaya gelmesi, özellikle tarih araştırmasına yeni başlayan biri için kurulmuş bir tuzaktır. Bu sebeple, birinci el kaynakların tercüme edilmesi ve yorumlanması, lisans ve lisansüstü düzeydeki derslerde öğretilir. Birinci elden kaynakları araştırma materyali olarak değerlendirirken, güçlü ve zayıf yönleri, problemleri ve tuzakları iyi değerlendirilmelidir.

Birinci elden kaynakların mevcut olmadığı durumlarda araştırmacı, dikkatli biçimde ikinci elden kaynakları kul-

lanmaya yönelebilir. Birinci elden kaynaklar, ikinci elden kaynaklardaki, kaynağın yazarının önyargılarını yansıtan ilave problemlere sahip değildir. Diğer yandan, birinci elden kaynaklar, mutlaka nihai otoriteye sahip veya ikinci elden kaynaklardan daima daha iyi değildir. Birinci el kaynaklar da tarihsel veriyi gölgeleyen önyargıyı barındırabilir. Birinci elden kaynaklardaki bu türden hatalar, ikinci elden kaynaklardan yardım alarak düzeltilebilir.

Akademik tarihçi, birinci elden kaynakları, özellikle de arşiv malzemelerini, objektiflik düzeyi yüksek belgeler olarak kabul eder. Ancak onları da diğer birinci elden kaynaklar gibi sıkı bir objektiflik testine tabi tutmalıdır. Birinci elden kaynak, özellikle de bir şahıs tarafından yazılmışsa, yazarının bakış açısını ve önyargılarını yansıtır. Bireysel görüşün tarihi belgelere yansıdığı bu durumda belgeler gerektiği kadar doğru, kesin ve tamam olmayabilir. Yazarı, kendi imajını ve önemini artırmak için olayları yanlış anlamış veya gözlemlemiş, dolayısıyla da yanlış aktarmış olabilir. Şahısların bu türden şahsi tesirleri zaman içinde artarak sübjektif belgeler oluşmasına yol açmış olabilir. Bu sebeple, ister birinci ister ikinci elden kaynak olsun, araştırmacı önce bir kaynaktaki önyargının türünü ve miktarını iyi tespit etmeli, sonra da bu önyargının mevcut olaya etkisini ayıklayabilmelidir. Örneğin resmi bir kaynak genelde doğru ve önyargısız olarak kabul edilir. Oysa bu resmi kaynak propaganda, örtbas etme, güvenlik gibi sebeplerle sansür edilmiş veya değiştirilmiş olabilir. Araştırmacı kaynağa yapılan bu tür müdahaleleri tespit edebilmeli, kaynağı da bu müdahaleler ışığında değerlendirmelidir.

Bir kaynağın birinci veya ikinci elden olduğu, kaynağa ilişkin mevcut bilginin durumuna da bağlıdır. Örneğin bir

kaynak, daha önce keşfedilmemiş bir mektup veya eserden bahseder ve ona atıfta bulunursa, bu, söz konusu mektup ve eser için birinci elden kaynak olarak değerlendirilir. Çünkü o an için, orijinal kaynağa en yakın olan odur. Zaman içinde, söz konusu mektup veya eser keşfedilirse, o zaman da ikinci elden kaynak durumuna düşer.

Tarihçiler bazı durumlarda tahrif edilmiş belgelerle çalışmak durumunda kalabilirler. Bu tür tahrifat çeşitli sebeplerle yapılmış olabilir. Belgelerin orijinal olup olmadığı veya tahrif edilip edilmediği ile diplomatik bilimi uğraşır. Tarihçi araştırmasında, özellikle tartışmalı durumlarda, önce belgenin orijinal olup olmadığını tespit etmelidir. Ardından da, tahrifat yapıp yapılmadığına bakmalıdır.

Birinci elden, orijinal kaynakları okumak ve değerlendirmek başlı başına ilgi çekici bir uğraştır. İlk elden bilgi veren orijinal kaynaklar araştırmacıyı geçmişe götürür, geçmişteki bir olayı anlaması, yorum yapması ve yaptığı yorumu destekleyen tartışma üretmesi için veriler sunar. Dolayısıyla, orijinal kaynaklar üzerinde çalışan araştırmacı geçmişte ne olduğunu anlamakla kalmaz, geçmiş hakkında geliştirdiği tartışmalara ve sorduğu sorulara da cevap bulur. Diğer yandan, birinci elden kaynaklar kendilerini kolayca açığa vurmazlar, yorumlanmayı gerektirirler. Tarih araştırmacısı birinci elden kaynağın ne anlatmaya çalıştığını hemen anlayamayabilir, özellikle de bu kaynak farklı bir kültüre ait ise durum daha da karmaşıklaşabilir. Bu sebeple kaynağın, meydana geldiği bağlam içerisinde değerlendirilmesi, ardından da, geçmişe dair kendisine ne söyleyebileceğinin tespit edilmesi gerekir.

Birinci elden kaynakları değerlendirmek için aşağıdaki adımlar sırasıyla takip edilebilir:

1. *Önce kaynak, kendi tarihi bağlamına oturtulmalıdır.*

Bunun için şu sorular sorulabilir:

- Kaynağı kim yazmıştır ve yazar hakkında neler bilinmektedir?
- Kaynak nerede ve ne zaman yazılmıştır?
- Kaynak niçin yazılmıştır?
- Kaynak kime hitaben yazılmıştır? Hitap ettiği kitle hakkında neler bilinmektedir?

2. *Kaynak tasnif edilmelidir. Bunun için şu sorular sorulabilir:*

- Kaynak ne tür bir belgedir?
- Kaynağın amacı nedir?
- Kaynağa hakim olan önemli gelenek ve inançlar nelerdir? Kaynak hangi tarihi, siyasi, felsefi, hukuki vb. geleneğin bir parçasıdır?

3. *Kaynak iyi anlaşılmalıdır. Bunun için şu sorular sorulabilir:*

- Kaynaktaki anahtar kelimeler nelerdir ve ne anlama gelmektedir?
- Kaynağın yazarı ne anlatmaya, ne iddia etmeye çalışmaktadır?
- Kaynağın yazarı, iddiasını desteklemek için hangi delilleri sunmaktadır?
- Kaynak hangi değer yargularını yansıtmaktadır?
- Kaynak hangi problemlere hitap etmektedir? Bu problemler tarihi bir durumla ilişkilendirilebilir mi?
- Kaynağın yazarı, çalışmasının ne tür bir netice vermesini beklemektedir? Kaynak, bu neticeye ulaşmak için ne tür yönlendirmeler yapmaktadır?

4. *Kaynak, tarihi bilgi kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Bunun için şu sorular sorulabilir:*

- Kaynak ilgili dönemi ne ölçüde temsil etmektedir?
- Kaynak döneminde hangi oranda kullanımdadır?
- Dönemindeki diğer kaynaklarla hangi problemleri, tartışmaları, fikirleri ve değerleri paylaşmaktadır?
- Neticeleri kuvvetlendirmek için başka hangi deliller bulunabilir?

Yukarıdaki adımları takip eden araştırmacı, birinci elden kaynakları bütün yönleriyle değerlendirir, en iyi biçimde kullanılarak güvenilir bilgi üretir ve geçerli yorumlar yapar. Tarihsel kaynakları değerlendirmek ve bunlar üzerinden tarihi yorumlamak, geçmiş anlamlı hale getirmektir. Tarihsel kaynaklar iyi değerlendirildiği, tarih de iyi yorumlandığı sürece anlamlıdır. Diğer türlü her ikisi de veri yığınından ibarettir. İyi yorumlanmış bir tarih, sadece geçmişe açığa çıkarmaz, günü açıklar, geleceğe dair de çıkarsamada bulunur.

Tarihi yorumlamada tarihçinin kendisi de önemli bir faktördür. Her tarihçi geçmiş hakkında farklı sorular sorar, her tarihçi farklı değer ve inanca sahiptir ve kaynağına farklı dünya görüşü ile yaklaşır. Bu ve benzeri sebeplerle tarihçiler aynı olay hakkında farklı yorumlar üretirler. Örneğin, bazı tarihçiler Fransız İhtilali'ni eşitlik ve özgürlük düşüncelerinin neticesi olarak görürken, diğerleri yükselen orta sınıfın ekonomik talepleri olarak görür. Tarihçilerin yaptığı farklı yorumlar değerlendirilirken eleştirel yaklaşılmalıdır.

Tarihsel Kaynak Çeşitleri

Tarihi kaynaklar, durumlarına göre genelde üç ana grupta değerlendirilebilir:

1. *Yazılı kaynaklar*; her türlü yazılı belge.
2. *Görsel kaynaklar*; iki boyutlu (fotoğraf, film, resim) ve üç boyutlu (heykel, müze eşyalar ve her türlü eşya) nesnelere.
3. *Sözlü kaynaklar*; sözlü kayıtlar ve hikaye, şiir, destan, fıkra vb.

Hemen belirtmek gerekir ki bu kaynak türlerinin her birinin kullanımında bir dizi avantaj ve dezavantaj bulunmaktadır. Özellikle yakın dönem tarihi söz konusu olduğunda, birden fazla kaynak türünden istifade edilmesi mecburi hale gelmekte, kaynakların birbirini tamamlayacak biçimde kullanılması gerekmektedir.

1. Yazılı Kaynaklar

Yazılı kaynaklar tarihçilerin en fazla müracaat ettiği materyal türüdür. Öyle ki, tarih yazımının icadıyla başlatılır ve yazılı kaynaklarla sürdürülür. Yazılı kayıtlar, resmi veya özel arşivlerde muhafaza edilen, tarihçiye sunulan en büyük veri grubunu oluşturur. Arşivler geçmişteki resmi faaliyetlerin belgelerini saklama ihtiyacı sonucu oluşturulmuştur. Araştırmacılar içinde arşive en çok ihtiyaç duyanlar, belki de tarihçilerdir. Yazılı belgelerin saklandığı arşivlerde bulunan her şeyin hakikat olduğunu söylemek yanlıştır. Arşivlere olan güven, arşivde saklanan belgelerin, yazıldığı zamanda ve dönemin şartlarında oluşturulmuş olmasındandır. Bu sebeple ele alınan bir belgeyi en doğru şekilde kullanmak için belgeyi yazan kişinin konumu ve niçin yazdığı araştırılmalıdır.¹ Belirtilmesi gereken önemli bir nokta da, arşivde yalnızca olayın cereyan ettiği zamanda yazılan

belgelerin bulunacağıdır. Yani, bir iş telefonla veya görüşme yoluyla halledilmiş, bu da bir yere kaydedilmemiş ise, ondan haberdar olunması mümkün değildir. Toplantıda konuşulan ve kaydedilmeyenlerden de, aynı şekilde, haberimiz olamaz. Veya kayıt işi belli bir maksada göre yapılmıştır, olayların sadece önemli görünen kısımları kaydedilmiştir. Gerçekte tarihsel veriler, tarihçinin rahatça kullanması için hazırlanmamıştır. Tarihçi her zaman eksik veriyle karşı karşıyadır ve eksik veriyle çalışmak zorundadır. Eksik verilerden tarihsel olayları yeniden inşa ederek gerçekte ne olduğunu anlamak ise tarihçiye düşer.

Tarihçiler ilgilendikleri dönemin atmosferini teneffüs etmek, olaylarını ve insanlarını anlamak ve olayları yeniden inşa etmek için arşiv belgelerine müracaat ederler. 20. yüzyıl başlarından günümüze doğru giderek artan biçimde görsel ve sözlü tarihe yönelme olmuştur. Günümüzde büyük kuramlardan (grand theories) büyük ölçüde vazgeçilmesiyle birlikte daha çoğulcu bir kaynak kullanımı söz konusu olsa da belge yönelimli tarihçilik hâlâ yaygınlığını korumaktadır.

Arşiv belgeleri içinde en büyük yeri hiç şüphesiz devlete ait kayıtlar tutar. Bürokrasinin işleyişi esnasında meydana gelen kayıtlar, resmi belgeleri oluşturur. Üzerinde en fazla araştırma yapılan bu kayıtlar arasında, resmi yazışmalar, raporlar, tutanaklar, alınan ve gönderilen mektuplar, tebliğler, yabancı ülkelerde görev yapan elçilerin yazıları ve raporları önemlidir. Özellikle, kendi ülkesine düzenli biçimde rapor vermekle yükümlü olan elçilik görevlilerinin yazıları, dış politika konusunda çok önemli belge niteliğindedir. Mahalli idareler, kamu kurum ve kuruluşları, siyasi partiler, sendikalar vb. resmi hüviyete sahip kuruluşlar tarafından tutul-

1 Kitabımızın 10. Bölüm'ünde bu konu geniş bir perspektifle tartışılmıştır.

muş olan ve her geçen gün sayısı ve hacmi hızla artan resmi kayıtlar, tarihçiler için önemli bir kaynak grubunu oluşturur.

Kurumlar kadar bireyler de, faaliyetlerinin neticesinde, yazılar yazarak, fotoğraflar çekerek, filimler yaparak, günlükler, raporlar veya diğer tür belgeler tutarak kayıt oluştururlar. Arşiv değerini taşıyan bu kayıtlar, geçmiş hakkında, gerçekte ne olduğuna, niçin ve nasıl olduğuna dair önemli bilgiler ihtiva ederler. Arşiv materyalini diğer kayıtlardan ayırt eden en önemli nokta, kayıtların sürekli olarak saklanmasıdır. Kütüphanelerin aksine, arşivler basılı olmayan materyali muhafaza eder. Arşiv materyalleri birinci el kaynak olarak da bilinir. Arşiv kaynakları, tek nüshalı ve yerine konulamaz belgelerdir. Tabiatı gereği, arşiv materyalleri, kolayca zedelenebilen, uygunsuz kullanıma duyarlı belgelerdir. Bir arşiv materyali kaybolur, çalınır, tahrip edilir veya yanarsa içindeki bilgi de, geri getirilemeyecek biçimde kaybolur. Bu nedenle, arşivler belirli güvenlik uygulamalarına tabidir. Yine aynı nedenle, arşiv materyali kontrol altında, özel okuma salonlarında kullanıma sunulur.

Arşivler, muhafaza ettikleri materyaller, hizmet sundukları kullanıcılar ve materyalleri saklama ve araştırmacıya sunma biçimleri bakımından çeşitlidir. Oluşturulmaları bakımından, tarihi belgelerin saklandığı *tarihi arşivler* ve kamu ya da özel kurumların faaliyetleri esnasında ürettikleri belgelerden oluşan *kurum arşivleri* olarak; buldukları ortam bakımından ise, *fiziki ve elektronik arşivler* olarak ikiye ayrılabilir.

Tarihsel arşivler fiziki mekânlarda muhafaza edilmektedir. Kamu veya özel kurum arşivleri ise başlangıçta fiziki mekânlarda oluşturulmalarına rağmen gelişen teknoloji sa-

yesinde elektronik ortamlara aktarılmaktadır. Elektronik arşivlere, *Açık Erişim Arşivi* de denilmekte ve daha çok kurumlar tarafından benimsenen bu arşiv türünde, belgeler elektronik ortamlarda saklanarak İnternet üzerinden kullanıma sunulmaktadır.² *Açık Erişim Arşivi*, bir kurumun ürettiği her türlü evrakın ve yayınların elektronik ortamlarda toplandığı, tasniflendiği, saklandığı, korunduğu ve erişiminin sağlandığı hizmetler dizisini içeren veri tabanıdır. Örneğin, Türkiye Makine Mühendisleri Odası'nın 50 yıllık geçmişinde yayımlamış olduğu tüm dergiler, bültenler, kongre, sempozyum kitapları, çalışma raporları gibi 40.000 sayfaya ulaşan dokümanlar İnternet üzerinden ulaşılabilir hale getirilmiştir. Bu belgelerin tamamı <http://arxiv.mmo.org.tr> adresinde mevcuttur ve kelime taraması yapılabilmektedir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün bünyesinde muhafaza edilen Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ilişkin pek çok kaynak kataloğu taramaya açılmıştır ve <http://www.devletarsivleri.gov.tr> adresinden ulaşılabilir. TBMM ve Genelkurmay Arşivi kataloglarına İnternet'ten ulaşılabilir. Dünyada ise genelde, arşiv belgelerinin hemen tamamı İnternet üzerinden okuyucuya sunulabilmekte, araştırmacılar bir "tık" mesafesinde belgeye ulaşabilmektedir.³

2 Fatma Acun, "Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, (2007), s.3-4.

3 Bu konuda İngiltere çok ileridedir. Büyük, küçük, genel veya mahalli hemen bütün yazılı ve görsel arşivlerini, devlet destekli bir proje kapsamında, dijital ortama aktararak araştırmacı ve meraklıların kullanımına sunmuşlardır. Arşivlerin dijitalleştirilmesi ve İngiltere'deki dijital arşivler konusunda yazarın takip eden makalesine bkz. Fatma Acun, "Küresel Rekabette Dijital Kültür", *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 9 (2008), s.9-46. Konuyla ilgili kitabımızın 8. Bölüm'ünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Tarihçi için arşivleri kullanmanın zorlukları vardır. Bunlar, arşivlerin kaynak olarak kullanılması, belgelerin arşive nakledilince düzenlenip araştırmacıya sunulması ve kullanıcıya açık tutulması ile ilgili zorluklardır. Bir diğer zorluk da, modern devlet mekanizması tarafından üretilen belgelerin çok fazla sayıda olması, bu nedenle tamamının değil yalnızca bir kısmının saklanmasıdır.⁴ Resmi belgelerin araştırmacıya sunulması için geçmesi gereken zaman sınırı dünyada otuz yıldır. Bu zaman, yarı gizli ve gizli belgeler için elli yıl veya daha fazladır. Bu durumda, yakın dönem tarihçisi için arşivler en az kullanılan kaynak haline gelir. Zaman sınırlamalarının düşürülmesinin tarihçileri yakın dönemi çalışmaya çekeceği muhakkaktır. Bazı belgeler araştırmacıya süresiz kapalı tutulabilmektedir. Bu durum, tarihçinin ilgili belgeyi, dolayısıyla da konuyu çalışması için gerçek bir engeldir. Ülke güvenliğiyle veya özel şahıslarla ilgili olarak belgelere erişimin kapalı tutulduğu durumlarda tarihçinin tek seçeneği dolaylı belgeleri dikkatlice kullanmaktır. Diğer yandan, arşiv belgelerinin kısa süre sonra araştırmacıya açılacak olmasının bazı sakıncaları da mevcuttur. Örneğin, on onbeş sene sonra ortaya çıkacağı bilindiği için belgelere her şey kaydedilmeyebilir; belgeler tahrif edilebilir veya hiç belge oluşturulmayabilir. Dolayısıyla yakın döneme ilişkin belgeleri inceleyen araştırmacı, belgenin açılım süresini de bir faktör olarak dikkate almalıdır.

Arşivler sayısız türden belgeyi muhafaza etmektedir. Bu sebeple arşivdeki belgeleri türlerine göre sınıflandırmak ve burada tamamı hakkında bilgi vermek haddinden fazla yer kaplayacaktır. Bunu yerine, arşivlerimizdeki belge türleri hak-

4 Nicholas Cox, "Public Records", *Contemporary History Practice and Method*, (Ed.) Anthony Seldon, Oxford, 1988, s.70-88.

ında yapılmış çalışmalara atıfta bulunulması tercih edilmiştir. Okuyucunun, yukarıda arşiv kaynaklarının niteliğine ve kullanımına dair verilen bilgi ve atıfta bulunulan çalışmalarda ki belge türlerine dair edineceği malumat sayesinde, kaynak materyaller hakkında araştırma yapacak düzeyde bilgi sahibi olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı tarihine dair belgeler konusunda ilk zikredilecek eser Mübahat Kütükoğlu'nun *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*'dir.⁵ Osmanlı araştırmalarına rehber niteliğindeki bu eserde Osmanlı arşivi, diplomatığı ve yazı malzemeleri; belgelerde kullanılan mühür ve işaretler; ferman ve beratlar vb. devlet ileri gelenlerinin arz ve emirlerine dair teferruatlı bilgi bulunabilir. Suraiya Faroqhi'nin, önce İngilizce sonra Türkçe olarak yayınlanan, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*⁶ adlı eseri, Osmanlı tarihinin kaynak materyali ve çalışılmasına dair, başlangıç düzeyindeki araştırmacılara olduğu kadar uzmanlara da hitap eden önemli bir çalışmadır. Hem kaynaklara, hem de kaynakların çalışılacağı konulara dair bilgi vererek araştırmacıya gerçek bir destek olan bu eser, Osmanlı tarihi araştırmalarına da giriş mahiyetindedir. Giderek daha kolay erişilebilir hale gelen Osmanlı arşiv belgeleriyle birlikte görsel ve anlatısal kaynaklarını tespit eden ve değerlendiren Faroqhi eserinde, Osmanlı tarihi hakkındaki mevcut bilgi birikimimize de vurgu yapmaktadır. Osmanlı tarihinin yorumlanmasında birinci el ve ikinci el kaynakların nasıl kullanılacağına dair bilgi vererek, Faroqhi, bu alanda çalışan acemi ve uzman araştı-

5 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998.

6 Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge University Press, 1999; Türkçesi *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

macıları belgelere yakınlaştırmayı amaçlamakta, âdeta *belge sevgisi* aşılacaktır. Hem arşiv belgelerini hem de anlatsal ve görsel materyalleri ele alarak bunların hangi amaçlarla ortaya çıktığını göstermekte ve kullanımındaki tuzaklara araştırmacıların dikkati çekmektedir. Osmanlı tarihine dair belge türleri ve bu belgeleri çalışma yöntemleri hakkında kılavuz niteliğindeki bu eser, sahaya yeni giren her araştırmacının okuması gereken bir çalışmadır. Benzeri türde Cumhuriyet tarihi için tavsiye edilebilecek en kapsamlı ve yetkin çalışma ise Semih Yalçın'a aittir. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1 Kaynaklar*, (Siyasal Yayınevi, Ankara, 2004) ve *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları* (Berikan Yayınevi, Ankara 2007) adlı eserlerinde Yalçın, yakın dönem tarihinin kapsamına giren Milli Mücadele ve Cumhuriyet tarihine ait bütün yazılı belgeleri türlerine göre tasnif etmiş ve haklarında ayrıntılı bilgi vermiştir. Sözlü ve görsel materyallerden ise sadece bahsetmiş, bu konuların çalışılmasını ileriye bırakmıştır. Milli Mücadele ve Cumhuriyet tarihine dair birinci elden kaynakları kullanarak araştırma yapacaklar için müracaat eseri mahiyetinde olan bu çalışma, arşive gitmeden önce her araştırmacı tarafından mutlaka okunmalıdır. Milli Mücadele dönemine ilişkin kaynakların toplu biçimde değerlendirildiği, makale ölçeğindeki bir çalışma da Fatma Acun'a aittir.⁷ Milli Mücadele ve Atatürk dönemi ile ilgili bütün kaynak türlerinden ne tür bilgiler ihtiva ettiği ve tarihçinin bunları nasıl kullanması gerektiğinden bahsedilen bu makale, konuya özel, örnek bir çalışmadır.

Devlete ve kurumlara ait olan arşivlerin yanı sıra, özel arşivler de bulunmaktadır. Özel arşiv ile şahıslar tarafından bi-

⁷ Fatma Acun, "Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, (2007), s.1-21.

riktirilen ve muhafaza edilen, şahsa ait belgeler kastedilmektedir. Örneğin, bir politikacının özel belgeleri, ailesi, arkadaşları ve meslektaşları ile yazışmaları, gayri resmi toplantıların notları, çeşitli müsveddeler ve görevde bulunduğu dönemden kalan bu türden belgelerdir.

Özel belgeler arasında mektuplar önemli bir yer tutar. Şahsa özel yazılmış, yalnızca yazılan kişiyi ilgilendiren mektup, özellikle telefonun icadından önce, sıkça müracaat edilen iletişim aracıdır. Resmi mektupların yanı sıra, bu kategoride değerlendirilmesi gereken diğer tür de, siyasi aktörlerin ve bireylerin özel hayatlarıyla ilgili mektuplar ve yazışmalardır. Her iki tür mektup da, tarih belgesi olarak, özellikle siyasi tarihçiler için önemli kaynaklardır. Siyasetçilerin özel mektupları ve yazışmaları, resmi kayıtlarda değinilmeyen pek çok şeyi açığa çıkartması bakımından önemlidir. Özel mektuplar, eğer mevcutsa, şahısların kişilikleri ve fikirleri konusunda teferruatlı bilgi sunan günlüklerle birlikte değerlendirilmelidir. Önde gelen şahısların diğer şahıslara ve devlet kurumlarına kendi el yazıları ile kaleme aldıkları, tarih belirterek imzaladıkları, çoğu zaman önemli olayların konu edildiği mektuplar da, büyük önem taşıyan yazılı arşiv belgeleridir. Mektuplar, özellikle biyografi çalışmalarında mutlaka görülmesi gereken belgelerdir.

Özel belge koleksiyonlarının bütünlüğü, çeşitli etkenlere bağlıdır. En önemlisi, sahibinin düşüncelerini netleştirme ve diğer kişilerin iletişim aracı olarak yazıyı kullanma derecesidir. Bazı politikacılar yazmak yerine konuşmayı tercih eder. Dolayısıyla, bu tür kişilerin elindeki belgeler sayıca çok değildir. Teknoloji de, bir diğer etkidir. Önemli görüşmeler bile günümüzde telefonla yapılmaktadır. İnsanların belge biriktirme alışkanlıkları değişiktir. Bazıları

her şeyi biriktirir; Winston Churchill gibi bazıları da, olayların sonucuna dair hiçbir şeyi saklamaz. Bazıları ev değiştiren veya emekli olunca belgeleri imha eder; bazıları da hatıralarını yazacağı zaman düzenler. Bu tür özel belge koleksiyonları ilginç veriler sağlar, fakat sahibinin faaliyetlerinin tamamını kapsadığı söylenemez. Belgeler bol miktarda saklanmış olsa bile, bilinçli olarak veya olmayarak bazı kurgular yapılmış olabilir. Örneğin hayatın üzüntülü, başarısız veya sıkıcı olan kısımlarına ait daha az belge bulunması muhtemeldir. Dolayısıyla, tarih araştırmacısı, bu tür belgeleri değerlendirirken, bu noktalarda dikkatli ve temkinli olmalıdır. Bu sebeplerden dolayı özel belgeler kullanım potansiyeli sınırlıdır. Tarih araştırmacısı, birbirini tutmayan bilgileri açıklamak için epey zaman ve çaba harcamak zorundadır. Özel belgelerin tasarrufu, tamamıyla şahsa aittir. Başka kimsenin kanuni veya ahlaki kullanma hakkı yoktur. Sahibi, belgelerinin tamamını veya bir kısmını göstermeye razı olabilir, bu tamamıyla kendisine kalmıştır.⁸

2. Görsel Kaynaklar

Bu gruptaki kaynaklar, görüntüye dayalı, gözün görebildiği, geçmişe ait her tür veriyi kapsamaktadır. İki ve üç boyutlu olarak ikiye ayrılan görsel kaynaklarda iki boyutlular, fotoğraf, resim, minyatür, afiş gibi basılı materyallerdir. Üç boyutlular ise, nesnelere ifade etmektedir. Arşivlerde iki boyutlu görsel materyaller saklanmakta, tarih araştırmalarında da genellikle bunlar kullanılmaktadır. Müzelerde ve müze dışında (heykel, bina, kullanılan eşyalar vs.) muhafaza edilen üç boyutlu materyalin tarihçiler tarafından

⁸ Angela Raspin "Private Papers", *Contemporary History Practice and Method*, (Ed.) By Anthony Seldon, Oxford, 1988, s.89-100.

kullanımı oldukça nadirdir. Teknolojik imkânların artmasıyla birlikte, günümüzde olayların görüntü kayıtları da alınmakta ve gelecek araştırmalar için veri biriktirilmektedir. Bu sebeple, günümüze doğru yaklaştıkça görsel materyal sayısı giderek artmaktadır. Görsel kaynaklarda yazı ya hiç yoktur ya da asgari düzeydedir. Film, video kaydı olarak düşünüldüğünde ise yazı bir anlamda sesle birleştirilmiş durumdadır.⁹ Aşağıda, görsel veri türlerine değinilmiştir. Görsel verilerin İnternet ortamına aktarılması ve araştırmacıların hizmetine sunulması, çeşitli ülkelerde oldukça gelişmiş olmasına rağmen, ülkemizde henüz başlangıç düzeyindedir. Bu manada tespit edebildiğimiz tek görsel tarih arşivi web sitesi, *Görsel Tarih Arşivi*'dir.¹⁰

Depolandıkları ortama göre farklılıklar gösteren görsel veri türleri şunlardır:

a. Fotoğraflar ve Fotoğraf Albümleri

Sağladığı görüntü anlık olmasına rağmen, fotoğraflar tarih araştırmacısına, hiçbir zaman şahit olamayacağı olayların ve görmesi mümkün olmayan şahısların görüntülerini sunar. Fotoğraf makinesinin 1839 yılında keşfiyle birlikte birikmeye başlayan ve günümüze doğru yaklaştıkça sayıları

⁹ Görsel veriler hakkında yazarın takip eden makalesine bkz. Fatma Acun, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç*, Sayı: 18 (2004), s.95-118.

¹⁰ Bkz. www.gorselarsiv.org. TÜBİTAK destekli bir proje kapsamında hazırlanan ve 5 binin üzerinde görsel verinin yer, tarih, kişi adı, fotoğrafı çeken fotoğraf ebadı, konusu vb. bilgilerle tanımlı olarak sunulduğu Görsel Tarih Arşivi'ne üyelik ücretsizdir. Araştırmacılar fotoğrafları kendi bilgisayarlarına indirebilmekte, fotoğraf hakkında bilgi edinmekte, kendileri yorum yazabilmekte ve ellerindeki fotoğrafları da siteye yükleyerek, diğer araştırmacı ve meraklılarının kullanımına sunmaktadır. Yakın döneme ilişkin görsel verilerin dahil edildiği arşiv İnternet üzerinden erişime sunulan Türkiye'nin ilk görsel tarih arşividir.

giderek artan fotoğraflar, 19. ve 20. yüzyılın önemli veri kaynaklarıdır. Görüntünün kaydedilmesi demek olan fotoğraf ile tarih araştırmacısı, şahit olmadığı olayları görür, şahısları da tanır hale gelmiştir. Bu, nerdeyse devrim niteliğinde bir değişimdir; Görsel veriler yakın dönem tarihinin vazgeçilmez kaynakları haline gelmiş, değerlendirmek için de metotlar geliştirilmiştir. Genelde görsel veriler sembol olarak değerlendirilerek, sembollerini analiz etmek üzere, sembol bilimi olan semiotike müracaat edilmiştir. Görsel veriler âdeta metin gibi okunarak, sembolize ettikleri anlam analiz edilmiş ve bilgi üretilemeye çalışılmıştır. Tarihçiler için yeni bir alan olmasına rağmen, bu yolla geçerli ve güvenilir bilgi üretilmesi, özellikle yakın dönem tarihçileri için gerekli hale gelmiştir. Örneğin Milli Mücadele dönemini çalışmış bir araştırmacı için, Milli Mücadele ve Atatürk dönemi olaylarının, sivil ve askeri şahısların, devlet büyükleri ve idarecilerinin tek veya grup halinde veya halk arasında çekilmiş fotoğrafları, görmesi ve şahit olması mümkün olmayan şahıs ve olaylara dair görsel kaynaklarıdır. Fotoğraflar tek başlarına da önem taşımakla beraber, albüm şeklinde bir araya getirildiklerinde, daha anlamlı ve kullanışlı hale gelir. Döneminde çekilmiş fotoğrafların tematik biçimde bir araya getirilmesiyle oluşturulan ve belirli bir kronolojiyi takip eden (bu her zaman olmayabilir) fotoğraf albümleri, tek fotoğrafa nazaran, daha fazla görsel veri sunan kaynaklardır. Bu tür fotoğraf albümlerinde, mevcut her bir fotoğrafın çekim tarihine ve yerine, fotoğrafta yer alan kişilerin adları ile birlikte, fotoğrafın konusu ve diğer bazı özelliklerini açıklayan notlara da yer verilmektedir. Döneme ait mevcut fotoğrafların sonraki yıllarda bir araya getirilmesiyle ve ilgili açıklamalar eklenerek yayınlanmasıyla oluşturulan al-

bümler, geçmişin anlık görüntülerini tarihçilere sunar. Milli Mücadele ve Atatürk dönemi, fotoğrafların oldukça bol olduğu fakat tarih araştırmalarında nadiren kullanıldığı dönemdir. Genelde, metini desteklemek üzere fotoğraflara müracaat edilir. Bilgi üretmek için ise, neredeyse hiç kullanılmaz. Fotoğraflar ve seri fotoğraflardan oluşan fotoğraf albümleri, görsel verileri işlemek üzere geliştirilen metodlar uygulanarak incelenmelidir. Semiyotik (sembolizm) ve içerik analizi bunlardan en fazla kullanılanıdır.

b. Haritalar, Planlar, Taslaklar, Krokiler ve Tarih Atlasları

Harita, plan, taslak, kroki ve atlaslar, daha ziyade 19 ve 20. yüzyıl tarihinin verileri arasındadır. Günümüze doğru yaklaştıkça bu türden verilerin sayısı ve kalitesi artmaktadır. Osmanlı döneminde yapılmış haritalar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, özellikle de Milli Mücadele dönemindeki askeri harekâtlarda kullanılan harita ve planlar ile hazırlanan taslak ve krokiler, çok önemli ve orijinal görsel arşiv materyali arasındadır. Bu tür materyallere, coğrafi bilgi gerektiren çalışmalarda ve harp tarihi araştırmalarında mutlaka müracaat edilmesi gerekir. Osmanlı döneminde yapılmış yer adlarını gösteren haritalar ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılmış nüfus, eğitim, öğretim vb. gibi konularda tematik bilgileri içeren atlaslar, tarih çalışmaları için önemli veriler sunan görsel kaynaklardır. Bu kategorideki materyaller, tarih araştırmalarının yanı sıra tarih eğitiminde kullanıldığında, öğrenimi kolaylaştırmanın yanı sıra etkin ve kalıcı olmasını sağlayan eğitim materyalleridir.

c. Pullar

Küçük karede büyük anlamlar ifade eden pullar, çıkarıldıkları dönemdeki önemli gelişmeleri yansıtan görsel malzemelerdir. Osmanlı döneminden beri çıkarılmakta olan pullarda, özellikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi görsel olarak takip etmek mümkündür. Hatıralar (örneğin Atatürk'ün ölümü, 27 Mayıs Anayasası Hatırası) ve yıldönümleri için çıkarılanların yanı sıra, belli seriler halinde yayınlananları mevcuttur. Pullardaki resim ve desenler, büyüklükleri, renkleri, sayıları incelenerek, ait oldukları dönemin olaylarına dair önemli ipuçları elde edilebilir.¹¹

d. Afişler, İlanlar, Reklamlar

Yakın dönem tarihinin verileri arasında bulunan, dönemin önemli olaylarını halka duyurmak amacıyla hazırlanmış olan afişler, ilanlar (el, gazete, duvar ilanları) ve reklam amaçlı hazırlanmış materyaller tarih araştırmalarında, özellikle propaganda, seçim ve söylem çalışmalarında kullanılan önemli kaynaklardır. Ancak, arşivlerde bu tür materyale çok az oranda rastlanır veya hiç rastlanmaz. Küçük alanda çok bilgi vermeyi amaçlayan bu tür kaynaklarda, mesajlar semboller yoluyla iletmeye çalışıldığından, semiyotik (sembolizm) tekniklerinin kullanılarak çözümlenmesi gerekir.

*e. Sessiz/Sesli Sinema ve Film Görüntüleri,**Video Kayıtları*

Yakın dönemin olaylarını ve toplumun çeşitli yönlerini yansıtan, döneminde veya hemen ardından çekilmiş

¹¹ Osmanlı'nın son dönemi ve 20. yüzyıl başlarından 1960 yılına kadar çıkarılmış olan pullara, tanımlamalarıyla birlikte takip eden İnternet adresinde ulaşılabilir. Bkz. Görsel Tarih Arşivi, www.gorselarsiv.org

sesli/sessiz filmler, görsel kaynaklar arasında değerlendirilmektedir. Arşivlerde çok az karşılaşılan veya hiç karşılaşılamayan bu görüntü türleri, tarihi bilgi üretme açısından üzerinde hiç çalışılmamış kaynaklardır. Benzer şekilde, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, özellikle Halkevleri'nin aktif olduğu dönemde sahnelenmiş tiyatro ve oyunları da bu kategoriye dahil etmek mümkündür. Bu tür kaynaklar arşivlerde yok denecek kadar az olmakla birlikte, sözlü bilginin daha yaygın olduğu bir topluma verilmek istenen mesajları anlamak bakımından önemlidir.

Olayları anında kaydeden video filmleri yakın dönem tarihçisi için önemli kaynaktır. Geçmiş dönem tarihçisi için mevcut olmayan bu imkâna, yakın dönem tarihçisinin ayrıcalığı diyebiliriz. Bildiğimiz gibi tarihte olayları tekrar etme imkânı yoktur. Fakat eğer olay filme alındıysa, tarihçi olayı tekrar tekrar görme imkânına sahiptir ve belgelerde rastlanmayan ayrıntıları yakalayabilir. Tarihçiye şahit olmadığı olayları görme fırsatı sunan bu tür materyaller, önemli veriler sunan kaynaklarıdır.

f. Radyo ve Televizyon

Radyo ve televizyonda hazırlanan programlar, bu programlarda olayın şahitleri ile yapılan görüşmeler yakın dönem tarihçisi için önemlidir. Yakın dönemi anlamada televizyon radyodan daha az yeterlidir. Resme olan ihtiyaç mesajı bozar düşüncesi hâlâ geçerlidir, fakat bunda bazı istisnalar mevcuttur. Aktüel konuları işleyen programlar, belgesel diziler bunlardandır. Televizyonda hazırlanan programlar, özellikle de haber programları olayın belli yönlerini aktararak kamuoyunun düşüncesini şekillendirme amaçlı olmaktadır. Örneğin, Körfez Savaşı sırasında Irak'tan yayın

yapan CNN televizyonunun, bir tek sivil ölümü bile göstermemesi, Körfez Savaşı'nı, Amerikan ve dünya kamuoyunda meşrulaştırma çabasının sonucudur. Dolayısıyla, yalnızca televizyon seyrederek savaşta sivil kayıp olmadığına karar vermek yanlış olur. Radyo ve televizyon programlarının belli amaç ve hedefleri gerçekleştirme doğrultusunda hazırlandığı akıldan çıkarılmamalıdır. Ayrıca medya haberleri, kitleler için tüketilmek üzere hazırlanmıştır, kolayca manipüle edilebilir. Yapımcıların "rating yükseltme" endişelerinin de olduğu hesaba katılmalıdır. Yakın dönem tarihçisi, medyanın verdiği bilgi ile çoğu zaman çatışabilir. Yakın dönem tarihçisi, doğru bilgi ile olduğu kadar yanlış bilgi ile de karşı karşıyadır. Bu yanlış bilgi kaynaklarından biri de modern medyadır. Yakın dönem tarihçisinin medya aracılığıyla yapılan her türlü yayını, güvenilirliği kesin bir kaynak gibi kullanması yanlıştır. Bunların, olayların doğal yansıması değil kurgu olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

Basın-yayın ürünleri ile ilgili olarak radyo ve televizyon hakkında yukarıda verdiğimiz bilgiler dahilinde özetle şunları söyleyebiliriz. Günlük haber verme, gündemi yakalama endişesi içinde olan bu ürünler tarihçiye, resmi belgelerin yokluğunda gerekli verileri sunarlar. Bu veriler hakikati içerdiği gibi aynı derecede yalan ve yanlış da içerebilir, tarihçiyi yanıltabilir. Tarihçi bu tür verileri, her zaman olduğundan daha fazla titizlik göstererek değerlendirmelidir.

g. Tablo, Resim, Gravür ve Minyatürler

İster uzak dönemlere, ister yakın dönemlere ait olsun tablo, resim, gravür ve minyatür gibi görsel materyaller büyük öneme sahiptir. Dönemin sanatçıları tarafından ya-

pılan eserler, dönemin sanat anlayışı ile birlikte, sanat aracılığıyla topluma verilmek istenen mesajları tespit etmek için değerlendirilmesi gereken önemli görsel kaynaklardır. Örneğin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanatçılar tarafından yapılmış tablo, resim, gravür, minyatür vb. ile Atatürk ve diğer önde gelen devlet adamlarının portreleri, ilgili olayların ve şahısların toplum nazarında yaratılmak istenen imajlarını tasvir etmede kullanılır.

ğ. Müzeler

Müzeler, eskiyi temsil ettiği, değerli ve ilgi çekici olduğu düşünülen nesnelerin, bunlara dair bilgilerin toplandığı, muhafaza edildiği ve sergilendiği binalardır. Müzeler, halka ve araştırmacılara ilham almaları, öğrenmeleri ve araştırma yapmaları için çeşitli kültür nesnelerini ve numunelerini sunar. Kâr amacı gütmeyen ve toplumun hizmetinde olan müzeler halka açıktır. Belli bir dönemi kapsayan müzeler olduğu gibi, belli temaya yönelik müzeler de mevcuttur. Teknolojinin yarattığı imkânlardan istifade edilerek, günümüzde müzeler sanal ortamda ziyaretçilere açılmaktadır. Müzeler tarih araştırmacılarına, belli dönemlerde ve belli olaylar esnasında şahıslar ve halk tarafından kullanılan çeşitli nesnelere görme imkânı sunar. Bu suretle araştırmacının incelediği dönemi daha iyi anlaması, tasvir etmesi ve tarihi yeniden inşa etmesi süreci daha gerçekçi bir zemine oturur. Üç boyutlu görsel materyal diyebileceğimiz, olaylar esnasında kullanılan veya sonradan inşa edilen bu gruptaki nesnelere araştırmacılara, dönemin olaylarını ve fiziki şartlarını anlayabilmeleri için dolaysız veriler sunar.¹²

12 Bu konuda kitabımızın 6. Bölüm'ünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Üzerlerinde çok az yazılı bilgi olan, bazen de hiçbir yazılı bilgi içermeyen müze materyalleri, tanımlanması (tarihi, kime ait olduğu, kullanıldığı olay ve yer) konusunda kesin bilgiler olmadığı durumlarda bile, genel bir tanımlamayla, özellikle eğitimde etkinliği ve kalıcılığı sağlayan nesnelere dir. Bu gruptaki materyal tümüyle görsel kaynaklardır ve araştırmalarda kullanılabilmesi için, tanımlanmasının ardından, hangi dönemlerde ne tür malzeme, eşya vs.nin kullanıldığı gibi konularda ön çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Müze dışı ortamlarda sergilenen anıt, heykel ve kabartmalar, yapıldıkları dönemin sanatını ve sanat aracılığıyla topluma verilmek istenen mesajları yansıtan önemli eserlerdir. Toplumsal değişimi, yeniliklerin halka benimsetilmesinde takip edilen yöntemleri izlemek için başvurulması gereken önemli kaynaklardır. Ancak, bu tür sanatsal değeri olan eserleri değerlendirenler, genellikle sanat tarihçileridir. Tarihçilerin, sanat tarihçilerinin bu türden çalışmalarından istifade etmesi uygun görünmektedir.

b. Bilgisayar Ağları ve İnternet¹³

Bilgisayar ağları ve İnternet, sadece yakın dönem tarihçisinin kullanımına açık olan, yeni bir veri türüdür. Zamanımızda hızla gelişen bilgisayar teknolojisi tarihçilere yalnızca verilerini daha kolay işlemeleri için yazılan programlar sunmaktan çıkıp, iletişim ve haberleşmede de önemli bir araç haline gelmiştir. "Kablolu dünya" diye adlandırılan günümüz yaşamında insanların hareketleri bilgisayarlara kaydedilmektedir. Örneğin ATM'den para çektiğinizde, kredi kartı ile alışveriş yaptığınızda, elektronik posta ile haberleştiğinizde, İnternet'te web sitelerini dolaştığınızda, tele-

13 Bu konuda kitabımızın 8. Bölüm'ünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

fonu kullandığınızda bunların hepsi, sizin haberiniz olmadan bilgisayara kaydedilmektedir. Yine pek çok firma müşterileri ile ilgili adres, meslek, yaş vs. gibi bilgileri bilgisayarda tutmakta, bu bilgiler sizin haberiniz olmadan, başka firmalara satılmaktadır. Öyle ki, bilgisayar başına oturan bir kişi birkaç saat içinde, yalnızca isminiz ve adresinizle, sizin hakkınızda ayrıntılı pek çok bilgiye ulaşabilmektedir. Özel hayatın ihlali haline gelen bu durum insanları rahatsız edecek düzeye ulaşmıştır. Fakat olaya yakın dönem tarihini incelemek açısından bakıldığında, bu kayıtların, yakın dönem tarihçisi için veri kaynakları olduğu görülmektedir.

İnternetteki tartışma listeleri ve haber gruplarına dünyanın her yerinden insanlar üye olabilmekte, bilgi alışverişinde bulunmakta ve bu alışverişlerle ilgili bilgiler yine İnternet üzerinde herkese açık arşivlerde saklanmaktadır. Kütüphanelerde ve arşivlerde klasik usulde saklanan bilgilerin de hızla İnternet ortamına aktarıldığını, ayrıca Türkiye'dekiler dahil binlerce günlük gazete ve derginin İnternet'te elektronik versiyonlarının yayınlandığını unutmamak gerekir. Bunlar vasıtasıyla, sıradan insanların bilgiye ulaşması daha ucuz ve kolay hale gelirken bunları değerlendiren yakın dönem tarihçisi için de İnternet, müracaat edilmesi gereken kaynaklardan biri haline gelmektedir. Mektuplaşma ve haberleşme işleri çoğu kez İnternette elektronik posta aracılığıyla yapılmaktadır. Kişiyi ait özel belgeleri incelerken artık bilgisayar bağlantılarının olup olmadığına, bilgisayarda saklanan bilgilere, İnternet aracılığıyla yapılan haberleşmelere bakmak gerekir. Kişilerin İnternet'e her girişlerinde gezdikleri web siteleri, hatta sitenin hangi sayfasını ne kadar süreyle incelediği, yazdıkları elektronik postalar, kısaca kişilerin siber uzayda dola-

şirken bıraktıkları ayak izleri kaydedilmekte ve tarama motorları (search engines) denilen programlar kullanılarak da bu bilgilere anında ve kolayca erişilebilmektedir. Tarama motorları ile konu başlıklarından hareketle tarama yapılabildiği gibi anahtar kelime veya deyim vermek suretiyle tarama da yapılabilmektedir. Tarama motoru bu anahtar kelimenin (mesela bir kişi adı) veya deyimın geçtiği İnternet üzerindeki bütün dokümanların elektronik adresini dünyanın neresinde olursa olsun bulup vermekte, sonra bu adresten hareketle o dokümana kolayca ulaşabilmektedir.

Gelişen bilgisayar ağları ve İnternet, günümüzde seminer ve konferans düzenlemekten eğlence ve elektronik ticarete kadar pek çok faaliyetin gerçekleştirildiği ve kaydedildiği ortam olarak yakın dönem tarihini yazan tarihçilerin vazgeçilmez başvuru ve veri kaynağı haline gelmiştir. Yakın dönem tarihçilerinin bunları kullanmadan yakın dönemin tarihini çalışabilmeleri pek mümkün gözükmemektedir.

3. Sözlü Kaynaklar¹⁴

Sözlü kaynaklarla kastedilen, olayı yaşayan, şahidi olan kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerdir.¹⁵ Sözlü kaynaklar, yakın dönem tarihi için daha ulaşılabilir bir veri türüdür. Yakın dönemin günümüze en yakın dönem olması itibarıyla, olayları yapan, yönlendiren veya şahidi olan şahıslar halen hayattadır. Dolayısıyla, yakın dönemin ak-

¹⁴ Sözlü tarih araştırmaları konusunda daha ayrıntılı bilgi için kitabımızın 9. Bölüm'e bakınız.

¹⁵ Sözlü kaynaklarla ilgili olan bu kısmın yazılmasında takip eden eserlerden faydalanılmıştır: Anthony Seldon, "Interviews", *Contemporary History, Practice and Method*, (Ed.) Anthony Seldon, Oxford, 1988, s.3-15; Tuncer Baykara "Yakın Tarihin Sözlü Kaynakları", *Taribi Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, Bildiriler*, İstanbul, 1997, s.155-166.

törleri olarak niteleyebileceğimiz bu şahıslarla yapılacak olan görüşmeler ve değişik ortamlardaki sözlü bilgi aktarımları, yakın dönem tarihi araştırmalarında önemlidir. Aslında sözlü bilgiler, yazılı belgelere göre daima daha az güvenilir bilgi kaynakları olmuştur. Resmi belgeler ve özel koleksiyonlar araştırmacıya hemen sunulmadığı için-resmi belgeler otuz yıl süreyle araştırmacıya kapalıdır, bu süre bazı istihbarat belgeleri için daha da uzundur-yakın dönemin tarihini yazmada sözlü bilgiler ön plana çıkar. Araştırmacının elinde bütün belgeler mevcut olmasına rağmen hâlâ boşluklar olabilir, sözlü bilgiler bunları doldurmada işe yarar. Kişiler arasındaki ilişkiler, kişilerin karakterleri ve tavırları belgelerde çoğu kez bulunmaz. Diğer yandan sözlü bilgiler, mevcut belgelerin daha kolay anlaşılmasını sağlayabilir, hangi belge daha önemli, hangisi okunmalıdır gibi konularda yardımcı olur, karışık görünen belgeleri sıraya dizmede yol gösterir.

Olaylara müdahil olanların veya şahit olanların olaylar hakkında verdiği sözlü bilgilerin, sözlü veya yazılı kayıtları bu gruba dahil edilmektedir. Bu tür veriler, görsel materyaller gibi, tarih araştırmacılarının daha az kullandıkları materyal grubunu oluşturur. Güvenilirlik açısından bakıldığında ise, sözlü kaynaklar, belki de tarihi veriler içerisinde en az itimat edilenidir. Bunun nedeni bütünüyle şahsi görüşleri ifade etmesi, dolayısıyla, nesnellikten uzak olmasıdır. Veri güvenilirliğin düşük olması, verinin geçerliliğini de etkilemekte, bu da kullanımını azaltmaktadır. Yine de, sözlü kaynaklar, belli sınırlamalar dahilinde tarih araştırmalarında kullanılması gereken veri grubunu oluşturur. Sözlü kaynaklar üç grup halinde ele alınabilir:

a. Dönemi Yaşayanlar ve Şahitlerle Yapılan Mülakatlar ve Sohbetler

Yakın dönemde yaşamış, halen hayatta olan şahısların, yaşadıkları döneme ilişkin verdiği bilgiler önemli tarihi kaynaklar arasındadır. Bu şahıslardan yalnızca çok azının günümüzde hayatta olduğu düşünülürse, şahitliğin insan ömrü ile sınırlı olduğu görülür. Sözü edilen şahıslardan mülakatlar ve sohbetler yoluyla bilgi alınmaktadır. Şahsi tecrübeleri yansıtması nedeniyle sübjektiflik oranı yüksek olmasına rağmen yazılı belgelere yansımayan pek çok teferuatı, mülakatlar ve sohbetler yoluyla edinmek mümkündür.

b. Ses Kayıtları

Bu gruba, önemli şahıslar ve devlet adamları tarafından törenlerde, açılışlarda, kongre ve toplantılarda çeşitli vesilelerle yapılmış konuşmaların, beyanatların ve irad edilen nutukların ses kayıtları dahil edilmiştir. Bu tür ses kayıtlarına bazı arşivlerde, oldukça sınırlı sayıda da olsa ulaşmak mümkündür. Döneminde yapılan radyo konuşmalarının kayıtları da bu gruba dahil edilebilir. TRT Ankara Radyosu kurum arşivinde Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait radyo kayıtları saklanmaktadır. Kurum arşivi olması sebebiyle araştırmacıya özel izinle açılmaktadır.

c. Telefon Kayıtları

Dönemin önemli şahsiyetleri ve devlet adamları arasında yapılan telefon konuşmalarının kayıtları bu gruba dahil olur. Ancak, teknolojik yetersizlik nedeniyle, arşivlerde çok az veya hiç mevcut olmayan kaynak türüdür. Günümüze doğru yaklaştıkça, bu tür kaynaklarda artış görülür.

Sonuç

Tarihi kaynaklar, geçmişteki olaylardan, insan faaliyetlerinden geriye kalan izlerdir. Tarihçi bu izler üzerinden giderek geçmişi yeniden inşa eder. Dolayısıyla, üzerinde çalıştığı izler ne kadar çeşitli ve sayıca çok olursa, tarihinin geçmiş olayları inşa etme süreci aslına o kadar uygun olur. Bir tarihinin tek başına bütün kaynak türlerini değerlendirmesinin mümkün olmadığı da bir gerçektir. Bunun üstesinden gelmek için, farklı kaynak grubu üzerine çalışan diğer alanlardaki araştırmacıların çalışmalarının sonuçlarından istifade edebilir. Bu yaklaşımla tarihçi, yazılı kaynakların yanı sıra, sözlü ve görsel kaynakları da araştırmasına dahil etme imkânı bulur.

Kaynakların âdeta kutsandığı 19. yüzyıl artık çok gerilerde kalmış olsa da, günümüz tarihçiliğinde, orijinal kaynağı kullanmadan ciddi bir tarih araştırması yapılamayacağı herkes tarafından kabul görmektedir. Tarihi olayların önce anlaşılmasında, sonra da açıklanmasında tarih araştırmacısının çalışmasını etkileyen belki de en önemli faktör kullandığı kaynaktır. Günümüzden uzak dönemlere doğru gildikçe veri sayısı ve türünün azaldığı, günümüze yaklaştıkça da verinin bollaşmasının yanı sıra, türünün de arttığı gözlemlenmektedir. Tarihçi için, kaynak kıtlığının olduğu kadar kaynak bolluğunun da kendine has problemleri mevcuttur. Ayrıca, yukarıda bahsedilen her kaynak türünün, yine kendine has problemleri ve sınırlamaları mevcuttur. Tarih araştırmacısının, kaynakların her tür problem ve sınırlamalarını göz önünde bulundurarak avantajları ve dezavantajlarını değerlendirerek farklı belge türlerinden de istifade ederek araştırmasını sürdürmesi tavsiye edilmektedir.